

УДК 111+81:159.923.2

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОВИ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Олена Оліфер

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії
просп. Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Україна*

У статті розглянуто взаємозв'язок проблеми ідентичності особистості та мови. Ідентичність особистості витлумачено як відчуття цілісності, протяжності Я у часі. Це тотожність особистості самій собі на різних етапах її буття, а також відчуття цілісності та унікальності власного Я. Зазначено, що в сучасній аналітичній філософії наявні три підходи до розуміння проблеми ідентичності особистості: метафізичний, або онтологічний, нормативний, або етичний, і наративний. Підкреслено, що мова є засадою ідентичності особистості, оскільки вона формує раціональну єдність суб'єкта діяльності та є інструментом для підтримання цілісності Я.

Ключові слова: аналітична філософія, особистість, ідентичність особистості, мова, раціональна єдність.

Звичайно, проблема взаємозв'язку мови та ідентичності особистості не нова. Уперше вона актуалізується в XIX ст., коли було порушено проблему про роль мови у формуванні національної ідентичності. У вітчизняній філософській і мовознавчій традиції про нерозривний зв'язок мови та національної ідентичності зазначали О. Потебня, Б. Грінченко, П. Мирний, І. Франко та інші вчені.

У XXI ст. проблема мови та ідентичності не втратила своєї актуальності. Нині наявно багато мета-досліджень на цю тему, зокрема Дж. Джозеф досліджував специфіку формування релігійної на національної ідентичності у різних країнах [8]. Дж. Едвартс розглянув мову як спосіб репрезентації етнічної ідентичності шляхом утворення діалекту, а також взаємозв'язок етнічної ідентичності, націоналізму та мови [6]. Д. Хаїзе та Н. Маккінон вивчали становлення соціальної ідентичності через соціальні інститути, які, на їхній погляд, мають мовну природу [12]. К. Лламас дослідила процеси ідентифікації людини через мову, які пов'язані не лише з особливостями слововживання певною людиною, але залежать від вимови, віку, статі, а також кількості мов, якими володіє певна людина [10].

Проте згадані дослідження не вичерпують згадану проблему, оскільки розглядають її з погляду соціології та соціолінгвістики, а формування ідентичності є також проблемою, традиційною для англосовієтської філософії. Отже, виникає необхідність переглянути проблему взаємозв'язку мови та ідентичності через призму філософських досліджень. Тому **мета статті** – з'ясувати, в чому полягає зв'язок мови й ідентичності та чи можна назвати мову засадничою умовою під час формування тотожності особистості.

Спершу варто зазначити, що розуміння самого поняття «ідентичність» в аналітичній філософії відрізняється від інших наук і повсякденного вжитку. У соціології, соціальній психології, соціолінгвістиці під ідентичністю мають на увазі складне ієрархічно-організоване когнітивне утворення, що пов'язане з усвідомленням себе в межах групи або соціальної ролі, а також із відчуттям власної унікальності порівняно з іншими.

Таке визначення знаходимо в П. Берка та в Дж. Таджфела й Г. Тернера. П. Берк вважає, що ідентичність – це складна ієрархічно організована структура, яка має кілька

рівнів. Він розрізняв такі типи ідентичностей: 1) ідентичності, основані на ролі; 2) групові ідентичності; 3) особистісні ідентичності. На його думку, самоверифікація та самооцінка відбуваються відповідно до цієї ієрархії ідентичностей [4, с. 112]. Особливу увагу дослідник приділяє особистісній ідентичності, що є втіленням культурно визнаних рис та очікувань індивіда, частиною його внутрішнього світу й використовується ним під час самоверифікації – процесу, коли людина осягає свою сутність і стає надособистістю. У теорії соціальної ідентичності Дж. Таджфела та Г. Тернера згадане поняття витлумачується як частина Я індивіда, що утворюється на основі знань про належність до соціальної групи, цінностями та емоціями й почуттями, що виникають під час усвідомлення належності до цієї групи [20, с. 283].

Для аналітичної філософії проблема ідентичності є однією з традиційних проблем онтології й теорії пізнання, оскільки вперше експліцитно була розглянута Дж. Локком, Дж. Батлером, Т. Рідом, Д. Юмом та іншими вченими у XVIII ст. На думку істориків філософії Р. Мартіна та Дж. Барресі, сучасний етап дослідження проблеми ідентичності в аналітичній філософії розпочався з 1960-х рр. та триває донині [13, с. 1]. Ідентичність особистості є предметом вивчення в публікаціях К. Корсгаард [9], Д. Льюїса [11], Е. Олсона [14], Д. Парфіта [15], К. Ровейн [16], М. Шехтман [19] тощо. Згадані дослідники витлумачують це поняття як тотожність раціонального суб'єкта протягом певного часу, як усвідомлення тривалості власного Я, що зберігається сталим попри зміни, які відбуваються з особистістю.

Серед представників аналітичної філософії існує плюралізм думок щодо проблеми тотожності. Тому всі наявні погляди ми поділили на три можливі напрями: метафізичний, або онтологічний, нормативний, або етичний, і наративний. Зазначені підходи відрізняються цілями та завданнями дослідження, розумінням ключових категорій «тотожності» та «особистості».

Метафізичний, або онтологічний, напрям розкривається у роботах Д. Вільямса, Д. Вігінса, С. Шумейкера, Р. Нозіка та інших науковців. Метафізичний підхід розуміє тотожність як однаковість сутнісних рис особистості в часі, що забезпечується тяглістю свідомості та мислення протягом певного часу або тривалим буттям фізичного тіла у просторі та часі. Механізм ототожнення був розроблений і детально описаний в онтології, особливо представниками так званої чотиривимірної онтології – Д. Льюїсом, Р. Нозіком, Г. Нунаном та іншими вченими. Згадані дослідники розглядають тотожність як співвідношення між двома етапами розвитку особистості, що пов'язані між собою транзитивністю та симетрією. Зокрема, таку думку висловлює Д. Льюїс, який у своїй відомій статті «Вживання та ідентичність» на прикладі уявного експерименту про Мафусаїла показав механізми збереження тотожності особистості [11, с. 155–157].

Категорію тотожності в аналітичній метафізиці розглядають так само, як і в логіці, проте відмінним є виокремлення двох видів тотожності: якісної та кількісної [15, с. 201]. На думку М. Шехтман, представники метафізичного напрямку припустилися помилки у тлумаченні категорії ідентичності, оскільки тотожність особистості, що ґрунтується на єдності та тягліості свідомості, неможливо проаналізувати як формально-логічну категорію [18, с. 273]. Д. Парфіт [15] та Е. Олсон [14] у своїх публікаціях показали, що всі можливі критерії тотожності, запропоновані в онтологічному напрямі, можна спростувати, тому в 1980-х рр. була зроблена спроба переосмислити згадану категорію. Становлення нових підходів – нормативного, або етичного, та наративного – є результатом цих пошуків.

У нормативному напрямі підкреслюють, що особистість – не стільки біологічна істота, що здатна мислити, скільки суб'єкт, який вступає у взаємодію з іншими, тому мусить нести відповідальність за свої вчинки. Зокрема, К. Корсгаард [9, с. 19–20] та К. Ровейн

[16, с. 8] розуміють тотожність особистості як цілісність Я раціонального суб'єкта протягом життя. Ця неподільність досягається шляхом вільного свідомого вибору під час взаємодії з іншими суб'єктами. Особистість при цьому є, за словами К. Корсгаард, «майбутнім проектом себе», оскільки робить вибір відповідно до того, що вважає благом для себе [9, с. 211].

Представники наративного напрямку, наприклад А. Макінтайр, М. Шехтман та Е. Рудд, вважають, що ідентичність особистості – це не тільки цілісність Я раціонального суб'єкта, але і його унікальність і неповторність, що досягається в межах наративу. Наратив є не лише розповіддю про себе, він узагальнює та систематизує увесь набутий досвід і надає смислу розрізненим подіям і випадковостям. Як стверджує М. Шехтман, у межах наративу минуле особистості реконструюється, переосмислюється та перетворюється на чинник, що впливає на подальше розгортання подій [19, с. 108]. Влучно зазначив з цього приводу Е. Рудд: «Думати про те, хто я є в термінах наративу, – це думати про себе як про істоту протяжну у часі і як про істоту з минулим, але також це означає розуміти мою поточну ситуацію як результат моєї минулої історії, не як причину й наслідок, але в тому сенсі, що моя минула історія надала значення моїй теперішній ситуації» [17, с. 543].

Отже, категорія ідентичності особистості в сучасній англо-американській філософії постає як цілісність і неподільність Я особистості як суб'єкта пізнання протягом часу. Для того щоб набути здатності усвідомлювати свою тотожність, необхідно мати свідомість і так звану позицію першої особи. Останню можна витлумачити як здатність особистості оцінювати дії як свої власні й розглядати ситуацію відповідно до власної позиції, що у мовленні виражається вживанням займенника я [19, с. 106].

Проте К. Ровейн наголошує, що від народження людина лише потенційно несе здатність бути особистістю, а отже, усвідомлювати свою тотожність [16, с. 185]. Усвідомлення своєї ідентичності відбувається під час взаємодії з іншими, коли суб'єкти діяльності визнають один одного суб'єктами [16, с. 115].

К. Корсгаард зазначає, що у взаємодії з іншими особистість виконує різні соціальні ролі, вибудовує стосунки з іншими суб'єктами, долучається до певних соціальних груп та усвідомлює себе частиною більших суспільних утворень: етнічних, релігійних, професійних та інших. Тому тотожність особистості розглядають не як категорію онтології, а як категорію практичної філософії [9, с. 20].

Важливу роль при цьому відіграє мова. В аналітичній філософії, зокрема в наративному підході до проблеми ідентичності, мову розглядають як основний засіб формування наративу. Проте, на нашу думку, досліджувати проблему тотожності особистості взагалі неможливо без звернення до мови. Л. Виготський у своїй культурно-історичній концепції писав, що будь-яка функція психіки людини проявляється та актуалізується двічі: спершу в соціальному плані, а потім – у психологічному. Спочатку це категорія інтерпсихічна, а лише згодом вона перетворюється на категорію психіки певного індивіда [2, с. 145]. Схожу тезу можна висловити про зв'язок мови та ідентичності. Проблема тотожності особистості двічі актуалізується у мові: спершу як власне людський спосіб взаємодії, що формує свідомість і погляд першої особи, а вдруге – як посередник свідомості, що зберігає раціональну єдність Я особистості.

Ф. де Соссюр у «Курсі загальної лінгвістики» виокремив три важливі поняття: мовну діяльність, мову й мовлення. При цьому він стверджував, що мовна діяльність поділяється на мову та мовлення. Перша є надбанням суспільства й не залежить від конкретних індивідів, а друге витлумачується як «індивідуальний аспект мовної діяльності» [3, с. 32]. У філософії по-різному описують мову як дію, а саме: у концепції перформативного акту (Дж. Остін), як мовну гру (Л. Вітгінштейн), як комінукативну дію (Ю. Габермас). Проте по-всюкчас підкреслюється, що особистість, використовуючи мовленнєву діяльність, спонукає

інших до взаємодії. Як зауважив із цього приводу Г. Гадамер, «говорити – значить говорити до когось, тобто завжди повинен бути співрозмовник, тому мова виступає засобом об'єднання людей» [7, с. 68].

Варто зазначити, що індивід лише потенційно народжується суб'єктом, а стає ним лише в процесі соціалізації. Навчання мови є актом первинної соціалізації, коли індивід долучається до суспільства [1, с. 210]. Вивчаючи світ навколо, дитина дізнається назви предметів і сама вчиться називати їх та розрізняти відповідно до назви. На думку Д. Джозефа, називаючи предмет, ми починаємо розглядати проблему ідентичності, тому що ідентичність у найбільш загальному вигляді – це певне слово, а процес називання – утворює ідентичність [8, с. 11].

П. Бергер і Т. Лукман зазначали, що мова здатна об'єднувати різні аспекти буденного життя в одне ціле та надавати йому змісту, узагальнюючи та інтеріоризуючи набутий досвід [1, с. 68]. Крім того, мова задає певні правила опанування реальності, бо, за словами згаданих дослідників, вона підпорядковує індивіда власним структурам, скеровує процес пізнання [1, с. 67].

Мова посідає унікальне місце в житті людини, оскільки спочатку є видом досвіду. Проте опановуючи мову, індивід починає використовувати її як інструмент пізнання. Із різноманітного здобутого досвіду формується Я особистості. За словами Д. Деннета, Я або раціональної єдності як цілісної когнітивної структури немає. Це певна абстракція, яку ми приписуємо сукупності наративів, що переплітаються між собою та утворюють наше Я [5]. Усі ці окремі елементи досвіду людина вербалізує за допомогою займенника я, створюючи таким способом один єдиний наратив свого життя.

Отже, шляхом вивчення мови відбувається розвиток свідомості та самосвідомості. Вивчаючи мову, індивід набуває здатності до рефлексії та набуває раціональної єдності. Мова є передумовою тотожності. Проте її роль на цьому не вичерпується. Мова є засобом збереження раціональної єдності й формування практичної тотожності. Ф. де Соссюр частково погоджувався з ним, називаючи мову «суспільною інституцією», хоч такою, що має відмінності від інших суспільних інституцій – політичних або юридичних [3, с. 28]. Д. Хаїзе та Н. Маккінон розглянули становлення ідентичності через соціальні інститути, які мають мовну природу. Виконуючи різні соціальні функції, особистість називає їх певним чином, прийнятим у суспільстві. Усе розмаїття соціальних ролей можна звести до сукупності назв, які людина собі приписує [12, с. 74].

За М. Шехтман, збереження ідентичності відбувається завдяки процедурі реідентифікації, коли особистість переосмислює свій життєвий досвід й інтегрує його в наратив, завдяки якому підтримується сталість і цілісність Я [19, с. 99–100]. М. Шехтман підкреслює, що однієї процедури реідентифікації замало для підтримання сталості Я, необхідно вступати у взаємодію з іншими. У процесі цієї взаємодії особистість транслює свій наратив та отримує й схвалює наративи інших [19, с. 104–105]. Отже, мова виступає не просто як механізм побудови раціональної єдності, але і як засіб верифікації наративу та спосіб збереження сталості й цілісності Я.

Чи може мова бути засадою ідентичності? Відповідь на це запитання така: розглядати проблему тотожності особистості неможливо без звернення до мови, оскільки остання виступає базисом ідентичності. За допомогою мови індивід долучається до суспільства й перетворюється на особистість. Отже, мова виступає демаркаційною лінією, що розмежовує особистість від не особистості, тобто людини як представника певного біологічного виду. Мова формує самосвідомість, завдяки якій особистість здатна усвідомлювати свою протяжність у часі. Зрештою, у мовленні відбувається процедура реідентифікації особи-

стості як суб'єкта соціальних відносин: досвід різноманітних соціальних ролей за допомогою мови вибудовується в наратив – цілісне уявлення про себе, яке потім транслюється в суспільстві. Тобто мова виступає інструментом збереження раціональної єдності суб'єкта та засобом підтримання його тотожності.

У перспективі майбутніх досліджень поглибити уявлення про мову як необхідний чинник побудови ідентичності, описати механізм виникнення та підтримання тотожності у мові, висвітлити роль мови в соціально-філософському підході до проблеми тотожності особистості.

Список використаної літератури

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. М.: «Медиум», 1995. 323 с.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. Т. 3: Проблемы развития психики / Под ред. А.М. Матюшкина. М.: «Педагогика», 1983. 368 с.
3. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. К.: «Основи», 1998. 324 с.
4. Burke P.J., Stets J.E. Identity theory. Oxford: Oxford University Press, 2009. 256 p.
5. Dennett D. The Self as a Center of Narrative Gravity. Self and Consciousness: Multiple Perspectives / ed. by F. Kessel, P. Cole and D. Johnson. Hillsdale: Erlbaum, 1992. URL: <https://ase.tufts.edu/cogstud/dennett/papers/selfctr.pdf>.
6. Edwards J. Language and Identity: an Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 314 p.
7. Gadamer H.-G. Man and Language. Philosophical Hermeneutics / Trans. and edited by David E. Linge. Berkeley, Cali.: University of California Press, 1976. P. 59–68.
8. Joseph J.E. Language and Identity National, Ethnic, Religious. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. 268 p.
9. Korsgaard C. Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity. Oxford: Oxford University Press, 2009. 230 p.
10. Language and Identities / ed by C. Illamas and D. Watt. Edinburgh: Edinburgh University Press. 306 p.
11. Lewis D. Survival and Identity. Personal Identity / ed. R. Martin, J. Barresi. Cornwall: Blackwell Publishing, 2003. P. 144–167.
12. MacKinnon N.J., Heise D.R. Self, Identity, and Social Institution. New York: Palgrave Macmillan, 2010. 266 p.
13. Martin R., Barresi J. Introduction: Personal Identity and What Matters in Survival: A Historical Overview. Personal Identity. Cornwall: Blackwell Publishing, 2003. P. 1–74.
14. Olson E.T. The Human Animal: Personal Identity Without Psychology. New York: Oxford University Press, 1999. 189 p.
15. Parfit D. Reasons and Persons. Oxford: Clarendon Press, 1984. 560 p.
16. Rovane C. The Bounds of Agency: An Essay in Revisionary Metaphysics. Princeton: Princeton University Press, 1998. 260 p.
17. Rudd A. Kierkegaard, MacIntyre and Narrative Unity – reply to Lippitt. Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy. 2007. Vol. 50. No. 5. P. 541–549.
18. Schechtman M. Personhood and the practical. Theoretical Medicine and Bioethics. 2010. Vol. 31. No.4. P. 271–283.
19. Schechtman M. Staying Alive: Personal Identity, Practical Concerns, and the Unity of a Life. Oxford: Oxford University Press, 2014. 214p.
20. Tajfel H., Turner J. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. Key readings in social psychology. Political psychology: Key readings / ed. by J.T. Jost, J. Sidanius. New York: Psychology Press, 2004. P. 276–293.

THE PROBLEM OF INTERRELATION OF LANGUAGE AND PERSONAL IDENTITY**Olena Olifer**

*Kryvyi Rih Pedagogical University,
Department of Philosophy
Gagarina ave., 54, 50086, Kryvyi Rih, Ukraine*

The article considers the interrelation the problem of personal identity and language. Personal identity is defined as a sense of integrity, endurance of self over time. It is the sameness of a person at different stages of the life, as well as the sense of integrity and uniqueness of self. It is noted that in modern analytic philosophy there are three approaches to understanding the problem of personal identity: metaphysical or ontological, normative or ethical, and narrative. The paper emphasizes that language is the basis of personal identity, as it forms the rational unity of the agent, and it is an instrument for maintaining unity of self.

Key words: analytic philosophy, person, personal identity, language, rational unity.